

Dr. Charles Ambroisse Bernard ile Dr Saip Giray'ın ‘‘Bursa Kaplıcaları’’ Eserlerinin Değerlendirilmesi*

A Study On Dr. Charles Ambroisse Bernard And Dr. Saip Giray's Works On Hot Springs In Bursa*

Araştırma Görevlisi Hlyya ztrk
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik ABD

*28-30 Haziran 2106 tarihinde İstanbul Üniversitesi Beyazıd Kampüsünde gerçekleştirilen Avrupada Spa Kültürü isimli Tıp Etiği Tıp Hukuku Ve Tıp Tarihi Derneği Uluslararası Tıp Tarihi Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

zet

Su, her yere hayat verir, şıfa kaynağıdır. Toplumlarda suyun kutsallığı kabul gören bir durumdur. Anadolu coğrafyasının bol miktarda şıfalı yer altı su kaynaklarına sahip olması, Anadolu'da yaşam süren uygarlıkların da suyun iyileştirici özelliğini kullanmalarını sağlamıştır.

Roma, Selçuklular, Beylikler dönemi ve son olarak Osmanlılar döneminde de suyun tedavi edici özelliği Anadolu için vazgeçilmezdir. Çalışmada, Osmanlı toprakları içerisinde Bursa bölgesi kaplıcalarını konu alan Dr.Charles Ambroisse Bernard tarafından kaleme alınan ‘‘Kaplıca Risalesi-Bursa Kaplıcaları’’ adlı eser ile ondan yüzyıl sonra Dr. Saip Giray tarafından kaleme alınan ‘‘Bursa Kaplıcaları-şıfalı Sular ile Tedavi’’ eseri karşılaştırılacaktır.

Eserler, yüzyıl ara ile Bursa kaplıcalarını değerlendirmektedir.

II. Mahmut'un çabalarıyla Avusturya'dan modern tıbbiyenin tahsisi için getirtilen Dr. C.A. Bernard, 1842 yılında Fransızca olarak yazdığı Kaplıca Risalesi adlı kitabı ile şıfalı su kaynaklarından olan kaplıcaların en doğru şekilde kullanılmasını amaçlamıştır.

1950 tarihinde Burhaneddin Erenler Matbaasında basılan Dr. Saip Giray' tarafından kaleme alınan Bursa Kaplıcaları-şıfalı Sular ile Tedavi adlı kitap, Bursa'ya gelen hastaların kaplıcalardan yararlanmaları için yazılmıştır.

Her iki eserde kaplıca suyunun sıcaklığı, hangi hastalıklara iyi geldiği, kaplıcalarda ne kadar kalınması gerektiği, tedavi sürecinde beslenme konuları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Kaplıca sularından harici yıkanmalar, duşlar, mekanik bağırsak alıştırıcıları ve gargara ile yararlanabileceği aıklanmıştır.

Anahtar Szck: Bursa kaplıcası, Dr. Charles Ambroisse Bernard

Abstract

Water is the source of life, the source of healing. Water has always been sacred in societies. The rich underground water sources in Anatolia have led the civilizations settled on this geography to take advantage of the healing nature of water.

Water was traditionally used for healing purposes by all peoples inhabiting Anatolia, including the Romans, Seljuks, Principalities and finally the Ottomans. The present study compares Dr. Charles Ambroisse Bernard's work "Kaplıca Risalesi-Bursa Kaplıcaları (The Pamphlet of Hot Springs-Hot Springs in Bursa)", and Dr. Saip Giray's work "Bursa Kaplıcaları-Şifalı Sular ile Tedavi (Hot Springs in Bursa-Treatment by Healing Waters)", written a century after Bernard's work.

Dr. C. A. Bernard was invited from Austria with the efforts of Sultan Mahmud II, known for his radical reforms in the 19th century. Dr. Bernard wrote *The Pamphlet of Hot Springs* in French in 1842, in order to enable people to make the best use of hot springs, i.e. healing water sources.

Written by Dr. Saip Giray in 1950 and printed in Burhaneddin Erenler Matbaası, *Hot Springs in Bursa-Treatment by Healing Waters* was a sort of guide for patients that sought healing in hot springs of Bursa.

Both works provide detailed information on water temperature, the diseases that water from hot springs heals, how long to stay in hot springs or dietary rules during the treatment process. It was explained that waters in hot springs were appropriate for external use (taking showers), gargling and oral use to activate bowel functioning.

Key Words: Hot springs in Bursa, Dr. Charles Ambroisse Bernard

Giriş

Su, her yere hayat verir, şifa kaynağıdır. Bu özellik sayesinde tarih boyunca insanlar su kenarlarına yerleşmiş, medeniyetler su kenarlarında kurulmuştur. Jeotermal su denilen kaynaklar ise, jeotermal enerji ile yerin derinliklerinden yerkürenin merkezine ulaşarak değdiği yerlere iyileştirici özelliğini dokunduran şifalı sulardır. Bu yönüyle sulardan şifa bulma anlayışı çok eski çağlara dayanmakta ve günümüzde de önemini devam ettirmektedir(1,2).

Toplumlarda suyun yaşamsal özelliği ve önemi onun kutsallığını da beraberinde getirmiştir. Anadolu coğrafyasının bol miktarda şifalı yer altı su kaynaklarına sahip olması beraberinde Anadolu'da yaşam süren uygarlıkların da suyun iyileştirici özelliğini tanımalarına ve zamanla bunları kullanmalarına sebep olmuştur(3).

Çok eski çağlardan bu yana Roma, Anadolu Selçuklu Devleti, Beylikler dönemi ve son olarak Osmanlılar döneminde de suyun tedavi edici özelliği Anadolu için vazgeçilmezliğini korumuştur. Özellikle Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürdüğü dönemde Anadolu coğrafyası, hamamları değiştirip geliştirerek sayıları binleri aşan hamamlara sahip olmuş, İslamiyet'in temizliğe verdiği önem sayesinde de bu kültür günümüze kadar varlığını korumuştur(4,5).

Osmanlı Devleti döneminde, şehrin her mahallesinde sıcak ve soğuk su banyoları, çeşmeleri, kubbeli mermer odalarıyla, haftanın belirli günlerinde sadece kadınlara açık olan hamamlar vardır. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre: 17. Yüzyılda İstanbul'da 4536 özel hamam ve 300 adet halka açık hamam varken, özel banyo kültürünün gelişmesiyle, halka açık hamamların sayısı 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde 130'lara inmiştir(6).

Bursa bölgesi de Roma döneminden itibaren şifalı suları ile tanınmaktadır. Roma imparatorları olan Traianus (98-117) ve Hadrianus (117-138) dönemlerinde Bursa'da çeşitli yapıların varlığı ve Justinianus (527-565) zamanında Çekirge'de hamamların da yapıldığı bilinmektedir(7).

Bursa'daki suların iyileştirici özelliğinin Yeni Türk Devleti'nin kuruluş sürecinde Sağlık mevzuunun başında geldiği Üçüncü Milli Tıp Kongresine konu olmasına ve kongrenin ana konuları içerisinde yer almasına sebep olmuştur(8).

Gereç Ve Yöntem

Çalışmada, Osmanlı toprakları içerisinde Bursa bölgesi kaplıcalarını konu alan ve Osmanlı için ilk kaplıca eseri olarak bilinen Dr.Charles Ambroisse Bernard tarafından kaleme alınmış, "Kaplıca Risalesi-Bursa Kaplıcaları" adlı eser ile ondan yüzyıl sonra Dr.Saip Giray tarafından kaleme alınan "Bursa Kaplıcaları-Şifalı Sular ile Tedavi" eseri karşılaştırılacaktır.

Çalışma sırasında 1843 yılı basımlı Dr. Charles Ambroisse Bernard'a ait Kaplıca Risalesi-Bursa Kaplıcaları adlı kitabı ile, 1950 tarihinde Burhaneddin Erenler Matbaasında basılan Dr. Saip Giray' tarafından kaleme alınan Bursa Kaplıcaları-Şifalı Sular ile Tedavi adlı kitap esas alınmıştır.

Eserler Hakkında

Eserler, yüzyıl ara ile Bursa kaplıcalarını, özelliklerini, kullanılışlarını, tedavideki önemlerini ve yerlerini, değerlendirmektedir.

Kaplıca Risalesi-Bursa Kaplıcaları adlı kitap, 1838-43 seneleri arasında Dr. Charles Ambroisse Bernard tarafından tedavi aldığı sırada edindiği tecrübelerini kaleme almak amacıyla yazılmış(9), Abdülmecid'in 1844'te Bursa'yı ziyareti esnasında Fransızca aslından Osmanlı Türkçesine tercüme ettirilmiştir, 1848'te dönemin Tıbbiye Okulunun Taş Matbaasında basılmıştır. Kaplıca Risalesi adı verilen ve Osmanlı Devleti için ilk kaplıca risalesi olan eser döneminde 12 kuruşa satılmıştır. Eser incelendiğinde 99 sayfadan oluştuğu, Bursa ve civarına ait bir krokisinin mevcut olduğu görülmektedir. Bursa kaplıca sularının kimyasal tahlillerini yapan ve bunların hangi hastalıklarda kullanılacağını da belirten Dr.C.A. Bernard, risalesinde sadece kaplıcalardan değil, şehrin tarihi ve mimari yapılarından da bahsetmektedir(EK-1).

Tedavi olmak amacıyla Bursa'ya kaplıcalara giden Dr. C.A. Bernard, kitabında deneyimlerini paylaşmak ve yararlı olmak amacıyla bu kitabı yazdığını belirtmiştir. Osmanlı tebaasının kaplıcalardan doğru yararlanmadığını oysa "İlaç gibi kaplıcaların da usulüne uygun kullanıldığında faydalı olduğunu" söyleyen Dr. C.A.Bernard'ın risalesi 3 bölümden oluşmaktadır:

Kitabın 1. Bölümü ılıcaların nasıl kullanılacağıyla ilgili olup 4 fasıldır:

1. Fasil, ılıcaların hararet dereceleri,
2. Fasil, ılıcada ne kadar süre ile kalmanın yararlı olacağı,
3. Fasil, ılıcaya hangi vakitler ve kaç defa girilmesi gerektiği,
4. Fasil, perhizin bu tedavideki vazgeçilmezliğinin anlatıldığı bölümlerdir.

Kitabın 2.Bölümü Bursa ve civarındaki sıcak su kaynakları hakkında bilgiler verirken,

Kitabın 3.Bölümü ise Bursa'daki Camii, Türbeler ve Mesire yerleri hakkında geniş bilgiler ihtiva eder(9,10,11).

Kitabın Birinci Bölümünün birinci faslında Dr. C.A.Bernard, kaplıcaların hararet derecelerini anlatarak kaplıcalarda ne kadar süre ile kalınması gerektiğini belirtmiş, tedaviye yeni başlayan kişiler için bu durumun çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Tedaviye yeni başlayacak olan kişilerin, mutlaka doktora danışmasını yazan Dr.C.A.Bernard, eğer doktor, kuvvetli bir terlemeye lüzum görürse ılıcanın hararetini "Reomür" derecesiyle otuzun üzerine çıkarabileceğini, ayrıca bu hararet derecesinin 31'den 34'e kadar arttırılabileceğini de belirtmiştir. Şiddetli tere ihtiyaç yoksa o vakit 29-27, hatta 26 derece dahi yeterli olacağını belirten Dr. C.A. Bernard, göğüs ve nefes hastalıkları gibi hallerde, 30 dereceden yukarisından sakınılmasının da altını çizmiştir(9,10,11).

Kitabın Birinci bölümün ikinci faslı, ılıcalarda günün hangi vakitleri ve ne kadar kalınacağı hakkındadır. Bursa'da kaplıca kürleri için en uygun zamanı sabah ve akşam günde iki defa

olarak belirleyen Dr. C.A. Bernard 15 ila 30 dakikalık kürlerin de tedavi için uygun olduğunu belirtmiştir. Kitabın üçüncü faslı, ılıca ne vakit ve günde kaç defa girileceği üzerinedir. Kaplıcalardan faydalanmak için tedavinin yapılacağı mevsimin önemi de ayrı bir şekilde üstünde durulan konudur. Bursa kaplıcalarından faydalanmanın en yararlı olacağı mevsimin ise hava ve suyun latif bulunduğu, ortalığın hoş olduğu bahar mevsiminde olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında Eylül'den sonraki üç ay Bursa'da oturmanın sağlık için bulunmaz bir nimet olduğunu belirten Dr. C.A.Bernard'a göre, günde iki defa banyo alınmalı, tedaviye ilave bazı hareketler de yapılmalıdır.

Eserin birinci bölümünün dördüncü faslında perhiz bahsine yer verilmiştir. Dört çeşit perhiz olduğunu belirten Dr. C.A. Bernard, bunları, beden ve nefes hareketleri, gıda, uyku ve istirahat olarak belirlemiştir. Tedavi görürken, perhiz kısmının önemine özellikle vurgu yapan Dr. C.A.Bernard, hafif ve hazmı kolay şeyleri yemeyi önerirken, yemeyi azaltmak, baharatlı şeylerden uzak durmak gerekliliği yanında bilhassa değişik yemeklerden yemenin faydalarının çok olduğunu da altını çizmiştir. Beden hareketlerinin yapılmasını günlük hayatta her zaman faydalı bulan Dr.C.A. Bernard, özellikle kaplıca tedavisinde bu durumun çok daha önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Dr. C.A.Bernard, şark ahalesinin gezmekten çok hoşlanmadığını ancak bu davranışın batılılarda da olduğunu ifade etse de bu tedaviyi alırken bu hususun tedaviyi tamamlayıcı etkisine dikkat çekerek insanları fiziksel hareket yapmaya teşvik etmiştir(9,10,11).

Tedavi esnasında diğer önemli bir husus uyku düzenidir. Eserinde, uykunun önemi yanında, bir miktar gündüz uykusunun da faydalı olabileceğinden bahseden Dr.C.A.Bernard, akşamları erken yatıp gece yarısından en az iki saat evvel uyumuş bulunmak gerektiğini vurgulamıştır. İki saat gece yarısı öncesi uykusu, 4 saat gece yarısı uykusundan faydalıdır. Ayrıca günlük yedi saat uykunun tedavi sırasında elzem olduğu konusu da Dr.C.A.Bernard'ın tespitleri içerisinde.

Kaplıca Risalesinde belirtilen diğer bir önemli husus; Kaplıca tedavisinden faydalanmak için gönül rahatlığının gerekliliğidir. Hasta bir an önce iyileşeceğini düşünmekten başka şeye kafa yormamalı, iyi beslenmeli ve uyumalıdır.

Eserin ikinci bölümü sıcak su kaynakları ve kaplıcalar hakkındadır. Doğal, tarihi ve kültürel zenginliğin yanı sıra ampirik ve tıbbi uygulamaları açısından tüm kaplıca olanaklarına sahip Bursa şehrindeki hamamlar ve onların yapısal olarak şekillerini tanıtan C.A. Bernard, bu kaplıcalarda ahşap camekan, soğukluk (hamamla camekan arasındaki kısım) ve hamamdan oluşan klasik Osmanlı hamam tarzı bir düzenin var olduğunu kaydetmiştir.

Dr. C.A. Bernard'dan öğrendiğimize göre, hamamların önlerinde, suyu biriktirmek için kurna denen mermerden içi oyulmuş küçük havuzlar, soğuklukların üstlerinde ise kubbeler mevcuttur. Buraların tepeleri camlardan oluşur. Her iki daire bu şekilde aydınlatılır. Hamama girip yıkanmak isteyenler camekân bölümünde soyunarak, peştamal tutunduktan sonra soğukluğa geçip biraz dinlenir sonra da hamama girip yıkanılırlar.

Kaplıca Risalesi, 19.yy hamam kültürünü ve buldukları konumları göstermesi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Dr. C.A. Bernard'a göre, Bursa kaplıcaları içerisinde Çekirge,

Yeni Hamam ve Eski Kaplıcaların her birinin camekânı ile hamamı arasında yuvarlak ya da köşeli birer havuzları vardır ve suları çok şifalıdır.

Dr. C.A.Bernard Kara Mustafa Paşa Kaplıcasının suyunu Avrupa'nın en çok beğenilen "Gestein" kaplıcasına benzetmiş, gut hastalığına, mafsals ağrılarına, mesane hastalıklarına, kadınlarda adet sancılarının giderilmesinde faydalı olduğunu yazmıştır.

Kaplıca Risalesinde üçüncü bölüm camii ve türbeler başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Bursa'daki mesire yerleri, camii ve türbelerin yerlerine ve bilgilerine rastlamaktayız(9,10,11)(EK-2).

1950 tarihinde Burhaneddin Erenler Matbaasında basılan Dr. Saip Giray tarafından kaleme alınan Bursa Kaplıcaları-Şifalı Sular ile Tedavi adlı kitap ise 161 sayfa ve 5 kısımdan oluşmaktadır(12)(EK-3).

-Birinci kısım Bursa ve Kaplıcaları hakkında küçük bir tarihçe sunar.

-İkinci Kısım Bursa'daki kaplıcalar üzerine iken

-Üçüncü kısım Bursa Kaplıcalarında tedavi bahsi,

-Dördüncü Kısım Bursa kaplıcaları şifalı suları ile tedavi edilen hastalıklar üzerine,

-Beşinci kısım ise Bursa Kaplıcaları ve tahlilleri üzerinedir.

Kitabın Birinci kısmı Bursa ve Kaplıcaları hakkında küçük bir tarihçe sunarak başlar. Dr. Saip'ten alınan bilgiye göre; 5000 yıl kadar geriye giden Bursa sırasıyla Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı hükümrânlığında kalır. Pek çok zelzele geçiren Bursa'da ilk bilinen hamamın Kral birinci Justinien'in karısı kraliçe Teodora, kocasına ve halka bir hamam yaptırmış ve buraya gelip yerleşmişlerdir. Orhan Bey'in Bursa'yı fethinden sonra payitaht yapılan şehir bu tarihten sonra imara açılmış ve en çok yapılan mimari eserlerin başında hamamlar başı çeken yapılar içerisinde gösterilmiştir(12).

Kitabın İkinci Kısım, Bursa'daki kaplıcalar üzerinedir; Kaplıcaların Çekirge civarında ve Bursa ve Mudanya arasında bulunan Bademli havzasında toplandığından bahsedilmiştir. Bu bölge suları, özellik olarak benzerlik taşır; demirli, çelik, kükürtlü, sülfatlı sular olmasıyla bilinirler. Bademli civarı suların dereceleri 80-40 derece arasında iken, çekirge mıntıkasında olanlar 50-35 derece arasındadır. Ayrıca Dr. Saip'ten bu bölümde öğrendiğimize göre Bursa civarında 40' a yakın hamam bulunmaktadır.

Kitabın Üçüncü kısmında Dr. Saip, Bursa kaplıcalarında tedavi bahsi üzerine değerlendirmelerini anlatmıştır. Burada kaplıca tedavisinin ne olduğu, özellikle Bursa sularının neden şifalı olduğu, sıcaklık dereceleri, ne şekilde kullanılacakları(içme-banyo-koklama), kaplıcaların insanlara tesirleri, içlerinde bulunan madeni ve sıhhi maddeler(Kükürt-Kalsium-Silis-Manyeizum-Sodyum-Klor-Sülfat- Gaz karbonik-Litium), kaplıca mevsiminin aralıkları (1 Mayıs-1 Ekim), ne kadar süre kaplıca tedavisi alınacağı (21 gün= 1kür) üzerinde açıklamalar yapan Dr.Saip, kaplıca tedavisinin hangi hastalıklara iyi geldiğini bu kısımda şöyle anlatmıştır. Buna göre;

-Kalp romatizması hariç romatizmal hastalıklar, müzmin artritler, mafsal iltihapları, gut, bel ağrıları, bütün sinir ağrıları, siyatik, diyabet ve karaciğer, mide hazımsızlıkları, kabızlar, müzmin idrar yolları hastalıkları, veremden gayri akciğer hastalıkları, kansızlık, zaaf, boğaz, burun rahatsızlıkları, cilt hastalıkları, tansiyon yüksekliği, rahim hastalıkları, umumi şişmanlık, umumi nevitler ve felçler, bağırsak hastalıkları, sıraca-lenfatizme, erkeklerde soğukluk, bazdov hastalığı, adale katılaşması, ateşli hastalıklar, bulaşıcı hastalıklar, faal kan tükürmeye hazır akciğer veremleri, kaşeksi haline gelmişler, muvanezesi bozuk kalp hastalıkları, gerek tedavi edilmiş, gerek sadece şüphe edilen kanser hastalıkları, Dr. Saip'in kaplıca tedavisinin iyi geldiğini belirttiği hastalıklardandır(12).

Kitap içerisinde, banyo alınırken, suların olması gerektiği sıcaklıklarda belirtilmiştir. İnsanların 45 dereceye kadar dayanabilecekleri, ancak 37 dereceden fazla olanların sıcak banyolar olarak kabul edildiği bildirilmiştir. Buna göre, tüm vücut ıçerde olmalı ve en az 15-20 dakika beklenmelidir. Asıl süre ise 15-30 dakika arasındadır. Banyoların aç karnına ya da hafif bir kahvaltıdan sonra akşam ise yemekten 2 saat evvel alınması gerekmektedir. Yarım vücut banyolarında belden aşağısı su içinde on beş dakika kalınırsa göğüs ve ciğer iltihabına iyi geleceği, oturarak banyoların ise 20 dakikayı geçmeden bir leğen ıçerisinde de tatbik edilebileceği anlatılmıştır. İçme tedavisinde ise hafif maden suları kıvamında ve tadında olan sular içilmektedir. Bu sular kanı sulandıran, damarları açan, vücudun her köşesini yıkar özelliğe sahiptir. Bu tedavilerle birlikte fizik tedavinin uygulanması ve yürüyüş de salık verilmiştir.

Dördüncü Kısım Bursa kaplıcaları şifalı suları ile tedavi edilen hastalıklar üzerinedir:

Romatizmal hastalıklarda kullanılırken, içme ve banyo olarak alınabilir. Bu sırada fizik tedavi, günlük ritmi değiştirecek hızda açık hava yürüyüşleri, banyolar süresince uygulanacak perhiz yapılması önerilmiştir. Sabah-öğlen ve akşam yenmesi gereken yemekler ayrıntısıyla anlatılmıştır.

Mafsal Hastalıklarında; Daha çok banyo tavsiye edilir. Yürüyüşle desteklenir ve mutlaka perhiz önerilir. Hayvani gıdalar özellikle yasaklanmış, perhize dikkat edilmesi vurgulanmıştır. Bunların dışında ayrıca sinir ağrıları, siyatikte, bel ağrılarında, inmeler ve felçlerde, böbrek iltihaplarında, karaciğer tedavisi, diyabet ve bağırsak hastalıklarında, kabızlarda, şişmanlıkta, tansiyon yüksekliklerinde, kadın hastalıklarında, boğaz burun bölgesi hastalıklarında ve cilt hastalıklarında da uygulanabileceği belirtilmiştir.

Beşinci kısım ise Bursa Kaplıcaları ve tahlilleri üzerinedir. Buna göre bu kısımda, Bursa'nın semt kaplıca kaynakları ve bunların 1946 yılında yapılan tahlile göre raporları verilmiştir. Hangi kaplıcada ne kadar kimyevi madde olduğu saptanmıştır. Bunların bazılarında Çekirge ve Çelik Palas kaplıcalarında, fizik tedavinin de uygulandığı, bazılarında ise çamurla tedavinin daha büyük yarar sağlayacağını bildirmiştir. Dr. Saip eserinin en son kısmında Bursa'da bulunan şifalı kaplıca suyu bulunan müesseseleri ve sahiplerini tanıtmıştır(12)(EK-4).

İKİ ESER ARASINDAKİ BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

Benzerlikler	Farklılıklar
<p>Her iki kitap da sadece Bursa kaplıcalarına odaklıdır.</p> <p>Her iki kitap da kaplıcalardan ne şekilde ve sıklıkla yararlanılması gerekliliğini ortaya koymaktadır.</p> <p>Her ikisinde de insan sağlığı için gerekli ısı miktarı, mevsimi, kaç kür uygulanması gerekliliği, öncesi ve sonrası yapılması gerekenler, tedaviyi destekleyici(egzersiz gibi) başka hususların yararları açık bir şekilde belirtilmiştir.</p> <p>Her iki eserde yazarlar tedavi alınacak mevsim, günde kaç kez kür ve kaç dakika alınması açısından aynı bilgileri vermişlerdir.</p> <p>Kaplıcalardan oturarak, banyo alarak ve içerek yararlanılabileceği de her iki eserin ortak vurgusudur.</p> <p>Kitaplarda Kaplıcaların yanında bölge hakkında da geniş bilgi verilmiştir. Bölgenin coğrafi durumu ve kaplıcaların konumları açıklanmıştır.</p> <p>Bölgedeki mesire ve gezi yerleri de her iki kitap da belirtilmiştir.</p>	<p>C. A. Bernard'a ait eser ilk eser olması hasebiyle dönemine göre yenilikçi bir boyuttadır. Kaplıcalardan zarar gören insanların durumunu düzenleyebilmek adına kaleme alınmıştır.</p> <p>C.A. Bernard'a ait eser hastalığı sırasında tedavi almak için gittiği seyahatte izlenimlerini yazmasıyla oluşmuştur.</p> <p>Dr. Saip'e ait eser ise ilk esere göre daha kapsamlıdır. Tüm kaplıcalar ve hangi derde iyi geldikleri tek tek ayrıntılandırılmıştır.</p> <p>İki eser arasındaki 100 yıllık dönem, sularla ilgili gerekli ölçümlerin daha güvenilir olmasını sağlamıştır.</p> <p>Dr. Saip'e ait kitapta hangi hastalıkta hangi bölgedeki kaplıcanın ve ne çeşit bir kürle uygulanmasının gerekliliği de çok geniş açıklanmıştır.</p> <p>100 yıllık geçen süreyle birlikte pek çok alandaki yenilik hem kaplıca suların tahlil edilmesini kolaylaştırmış, hem tek tek hastalıklara göre kullanımlarının bilinmesini sağlamış olduğunu iki eser incelendiğinde görülebilmektedir.</p> <p>Berberinde desteklenmesi gereken diğer iyileştirici öneriler ilk eserde yürüyüş ve perhizle sınırlı kalırken, ikinci eserde masaj-fizik tedavi ve çamurla tedavinin de kaplıca tedavisine iyi geldiği vurgulanmıştır.</p> <p>İkinci eser ayrıca şehirde hizmet veren mülk halini almış müesseseleri tanıtmaya büyük bir yer vermiştir.</p>

Sonuç

İslamiyet'in teşvik ettiği temizlenme ve beden temizliğinin etkisiyle de gelişen hamam kültürü ve kaplıca suları ile tedavi usulleri, Osmanlı'nın ilk zamanlarından beri uygulansa da sistematik bir hal alması ve gelişmesi 17.yüzyıldan sonralara denk gelmektedir. Eserler her iki hekimin kaplıcalardan halkın gereğince yararlanabilmesi amacıyla yazmış olduğu, çok yönlü gözlemlerine ve bazı deneylere dayanan eserler olup, sağlık uygulamaları ve ülkemiz kültürü hakkında bilgiler vermesi açısından son derece büyük öneme haizdirler.

Bursa'ya ait bu iki eser 100 yıllık dönemde hamamlardan yararlanılmasının geldiği nokta ile bu tedavinin geldiği yeri göstermesi açısından da ayrı bir önem arz eder. Eserler yüzyıllardır tıbbın su ile kesişmesinin en güzel örnekleridir.

Kaynakça

1. Canik, B. Çelik M. Arıgün, Z. (2009). Jeotermal Enerji. Ankara Üniversitesi. Fen Fakültesi Jeoloji Mühendisliği Bölümü. A.Ü.F.F. Döner sermaye işletmesi Yayınları No: 59.
2. Karagülle, Z. (2008). Spa, Balneoterapi, Talassoterapi. Türkiye Klinikleri J Med Sci. (28):226-29.
3. Uğurlu, K. Bozkurt, A.K. Kayıkçı, Y. (2016). Sağlık Turizminde Yeni Bir Trend: Talassoterapi. JOEEP | Journal Of Emerging Economies And Policy, Vol.1, 172-190
4. Berna Barut, Termal Tedavi.
<http://e-kutuphane.teb.org.tr/pdf/eczaciodasiyayinlari/izmir/18.pdf>, Erişim: 04.05.2016)
5. Kayhan H. (2010). Beylikler Devrinde Tıp Bilimi ve Hekimler. History Studies. Volume 2/3, 223-224.
6. Demireğer, M. (2009). Osmanlı'da Hamam. Yeni Makale. Internetin Makale Portalı. 1-5.
7. Kurt, E. Ataç, A. (2012). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Dr. Nüzhet Şakir Diri'nin Bursa Kaplıcaları ile İlgili Yaptığı Çalışmalar. Avrupa'da Spa Kültürü Sempozyumu (7-8 Haziran 2012). s.19
8. Arıkan, A. (2010). Milli Türk Tıp Kongreleri Ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkileri (1923-1968). İstanbul: Türkiye Tıp Akademisi Yayınları.
9. Bernard, C.A. (1943). Kaplıca Risalesi. Çev: Rıza Ruşen Yücer. (1.Baskı). İstanbul; Kenan Matbaası.
10. Özer, N. (1993). Dr Bernard'ın Bursa Kaplıcaları Hakkındaki Kitabı ve Türkiye'de Modern Balneoterapinin Gelişimi. Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane ve Bizde Modern Tıp Eğitiminin Gelişimine Katkıları İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları. 69-73.
11. Öztürk, H. (2015). Charles Ambroise Bernard'ın (1808-1844) Kaplıca Risalesi Üzerine Bir Değerlendirme. Osmangazi Tıp Dergisi, 37(2), 1-8.
12. Giray, S. (1950). Bursa Kaplıcaları-Şifalı Sular ile Tedavi. İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbaası.